

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

«ІСТОРИКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

вибіркових компонент освітньої програми

третього рівня вищої освіти

**за темою « Правові концепції у Європі періоду Середньовіччя (V-XIV
ст.ст.)»**

081 Право

2421.1 наукові співробітники (правознавство)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Холод Ю. А.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**
2. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**

План лекції:

- 1. Теократичні вчення Августина Аврелія.**
- 2. Політико-правові ідеї середньовічних єресей.**
- 3. Політико-правова доктрина Томи Аквінського.**
- 4. Вчення про закони і державу Марсілія Падуанського.**
- 5. Правові концепції середньовічних юристів.**

Рекомендована література:

Основна:

1. Головка О.М., Кагановська Т.Є. Історія вчень про право і державу. Підручник: у 2 ч. Ч. 1: Зарубіжні країни. Харків : Колегіум, 2020. 848 с.
2. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: курс лекцій, прочитаних у Національному університеті "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Харків: Право, 2012.
3. Історія політичних і правових вчень [Текст] : курс лекцій / Ю. О. Тополь. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2018. 537 с.
4. Історія політичних і правових вчень. Від стародавніх часів до XVII століття [Текст]. Київ : ОВК, 2021. 238 с.

Додаткова:

5. Історія вчень про державу і право [Текст] : навч. посіб. / В. В. Ладиченко, В. В. Орленко, В. І. Орленко ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : Медінформ, 2014. 462 с.
6. Гончарук-Чолач Т. В., Томахів В. Я. Історія українських та зарубіжних політичних вчень [Текст] : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 226 с.
7. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник / О.В. Зінченко, О.В. Петришин. Харків: Право, 2012.
8. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4 те вид., доповн. К.: Алерта, 2015. 416 с
9. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник О.М. Мироненко, В.П. Горбатенко. Київ: Академія, 2010.
10. Осауленко О. І. Історія вчень про державу і право: навчальне видання: посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко та ін. Київ: Вид. Ліпкан О. С., 2010.

Текст лекції:

1. Теократичні вчення Августина Аврелія. До IX-X ст. Західна Європа була роздроблена на безліч дрібних феодальних держав, майже незалежних від центральної влади. У цій ситуації особливе місце займала католицька церква (західна, яка відокремилася від православно-східної в результаті поділу церков у 1054 р.). У католицької церкви були свої судді, збройні сили. Низка норм, установлених церквою, мала юридичне значення - канонічне право.

У період феодальної роздробленості в Західній Європі церква була єдиною централізованою організацією, на чолі якої стояв Папа Римський. Він був єпископом міста Рим, уважався спадкоємцем апостола Петра, якому Христос заповідав створення церкви на Землі.

Католицька церква на чолі з папою претендувала на вирішальну участь у політичній владі. Найбільш гострими і суперечливими були стосунки між духовною і світською владою з питань інвеститури (право призначати єпископів і абатів), помазання на царство короля або імператора.

На непокірних монархів церква впливала через церковний закон інтердикт, який забороняв виконувати богослужіння, релігійні обряди. Заборона накладалася як на окремих осіб, так і на ціле місто, країну. Інтердикт відлучав від церкви, звільняв підданих від присяги. У цій справі "великих успіхів" досяг папа Григорій VII (1021-1085) починаючи з 1073 р. В роботі "Диктат папи", складеній його оточенням, стверджувалося, що римський папа має владу над усіма государями, наділений правом усіх судити.

Але найвищої могутності католицька церква досягла при Інокентії III. Папа з 1198 р. (1160-1216). Він оголосив себе не тільки спадкоємцем апостола Петра, а й "вікарієм Ісуса Христа". Була створена незалежна церковна держава - Папська область. Королі розглядалися як васали папи. Домагання церкви і духовенства світської влади обґрунтовувалися теократичними теоріями.

Основна суть теократичних теорій: 1. Держава займає підлегле стосовно церкви положення. 2. Світські правителі повинні бути підвладні церкві не тільки як прості віруючі, але й у прийнятті і здійсненні політичної влади.

З цією метою церква використовувала вчення Августина Аврелія "Моральний закон", відповідно до якого церкві належить право оцінювати і "судити" дії імператора як християнина і як носія влади. За "теорією двох мечів", розробленою Августином, імператор одержує свій меч від церкви. Тому повинен служити своїм мечем тільки їй. За "теорією Сонця і Місяця", Місяць одержує свій блиск від Сонця. Так королівська влада запозичує свій блиск і авторитет у Папи.

Використовувалися такі фальшиві вчення, як "Дарування Костянтина I". Нібито він у IV ст. передав римським папам владу над Західною Римською імперією. Ще один документ - "Лжеісидорові декреталії" оповідав, що королі та імператори ще з перших століть християнства підкорялися папам як спадкоємцям Христа й апостола Петра.

Для дуже непокірливих і неугодних королів церква використовувала "тираноборчу концепцію", яку створив англійський богослов, історик, юрист Іоанн Солсберійський (народився за різними даними у 1115/1120 рр. - помер у 1180 р.). Його вважають учнем знаного на той час філософа П'єра Абеляра. Відомим Іоанн Солсберійський став, коли написав свою знамениту роботу "Полікрат", яка трактується як "Вседержитель", у 1159 р. В цей час Іоанн працював єпископом Шартарським. Його робота "Полікрат" мала величезний успіх в Європі і вважалась головною з проблем держави та влади. Тільки з появою робіт Фоми Аквінського вона починає втрачати своє значення.

Іоанн Солсберійський намагався зібрати все, що було зроблено попередниками в області теології, схоластики, юриспруденції, викладанні римського права, поглядів середньовічних юристів, і звести до одної теорії. Йому це вдалося і він створив нову на той час науку з проблем держави, влади, права.

Крізь всю його політико-правову та релігійну концепцію проходить ідея, що церква має право втручатися в справи держави при формуванні державних органів. У цій теорії Іоанн вказує на два типи керівників держави - монархів.

I. Монарх першого типу керує державою відповідно до законів, права, справедливості. В країні панує суспільне благо і спокій. II. Монарх другого типу керує державою за допомогою сили, підкупу, шантажу. Він використовує закони як засіб залякування, знищення людей і перетворення їх у рабів. Якщо такий монарх-тиран наказує підданам виступити проти своєї віри, то піддані мають право вбити його на законній підставі. Це буде правильно, справедливо, тому що такий монарх-тиран не буде мати шансу сховатися від суду Господа.

« Свою політико-правову концепцію стосовно вбивства тирана Іоанн Солсберійський доводив лише теоретично. Чи брав він участь у такому дійстві, невідомо. Ідеї черпав із стародавньої історії, біблійської літератури та інших джерел. Він також доводив, що не кожна людина може стати монархом. Тільки вибрана Богом. Звідси висновок - монарх, який підвладний Богу, обов'язково повинен бути підвладний церкві, папі, котрий представляє Бога на Землі. Син монарха успадковує владу від батька, але право на владу дає папа і папський престол. У такому разі влада буде легітимна, і монарх не буде вважатися тираном, який захопив престол. Тому правління монарха повинно мати законний характер, а співвідношення світської і церковної влади - розумний

характер. Закон - це дар Божий. Завдання священика наставляти монарха стосовно закону. Звідси висновок - духовна влада має перевагу над світською.

Неугодного монарха церква проголошувала тираном, і народ мав право розпочати процедуру усунення його від влади. У дусі римського права Іоанн стверджував, що з волі Бога царі, одержавши меч від церкви, мають право проливати кров.

Основна ідея "тираноборчої концепції": 1. Держава подібна до тіла. 2. Князь - його голова. 3. Сенат - серце. 4. Судді - вуха і мова держави. 5. Душа держави - священик. Уперше в ідеології християнської церкви Іоанн Солсберійський припускає і теоретично обґрунтовує убивство тирана. Але при цьому використання отрути забороняється. Тому що це - нечесний і підступний спосіб.

Світська влада прагнула створити свої вчення, щоб обґрунтувати свою незалежність від церкви. При цьому часто посилялися на ті самі вчення і теорії.

2. Політико-правові ідеї середньовічних єресей.

Єрессю в середні століття у Європі називалося релігійне вчення, що не визнавалося офіційним. Воно проповідувало основні ідеї - догмати християнства, але розуміло і тлумачило навчання інакше, ніж пануюча церква.

Єресі – ідейний протест проти перетворення християнства в ідеологію станового ладу. Вони виглядають як свого роду демократичні вчення того часу, що відхилилися від офіційної доктрини. Церква в очах єретиків робила все неправильно. Слово "heuresis" грецьке, означає відбір вчення. У середні віки єресі - це теологічна юриспруденція, яка переглядала феодальну державу і право. Єретична юриспруденція пройшла три фази розвитку, котрі відрізняються одна від одної.

Єресі були такого характеру і напрямку. 1. Багато єресей - чисто богословські і не стосувалися суспільно-політичних проблем. 2. Небезпечні єресі для церкви були ті, які, волаючи до текстів Нового завіту, обвинувачували духовенство у відступі від апостольських правил, у користолюбстві, дармоїдстві, гордині, зарозумілості і зневазі до заповідей Христа. 3. Були єресі антифеодального характеру. Засуджували не тільки церкву, а й кріпосництво, дворянські привілеї і право.

Наприкінці V - в середині VI ст. єресі в Західній Європі ще не мали масової бази. Але в XI-XII ст. відбувається різке піднесення єретичних вчень і рухів. Це стосується передусім Північної Італії, Південної Франції, Німеччини. Першими єретиками Європи, які мали європейський резонанс і поклали початок широкому суспільно-політичному рухові, були болгарські богомоли (Болгарія X-XIII ст.).

У 864 р. Болгарія вводить християнство. Це збіглося зі створенням

слов'янської писемності, поширенням релігійних книг і періодом бурхливого розвитку феодальних відносин. Руйнування общинно-патріархального ладу, захоплення селянських земель царем, царськими слугами, церквою, убогість, безправ'я селян породили масові сумніви в тому, що все це відбувається з волі Бога, доброго і справедливого. Ці сумніви знайшли підтвердження в Новому завіті, де протиставлялися один одному Бог і світ, дух і плоть, добро і зло, диявол і багатство.

На противагу феодальній церкві богомоли створили на принципах раннього християнства свою організацію. Їхнє вчення поширилося в X-XI ст. ст. на Візантію, Сербію, Боснію, Київську Русь. "Добрі люди"

- так називали єретиків прості люди, добралися практично до всіх міст Європи. З Біблією в руках вони критикували католицьку церкву. На Півночі Італії і Півдні Франції католицька церква поступово втратила свій вплив.

Для боротьби з єрессю римські папи організували ряд хрестових походів, відомих як Альбігойські війни. Була заснована інквізиція, ордени домініканців і францисканців. Римський Папа Інокентій III повелів знищити всі книги священного писання, переведені на народну мову. Але це не допомогло. Тоді папа Григорій IX у 1231 р. видав документ

- "буллу" про заборону читати мирянам головну книгу християнства - Біблію.

Самі радикальні єретики і єретичні вчення сприйняли ідеї манихейства. Згідно з цим вченням, увесь тілесний світ (природно-космічний, соціальний, людський) манихеї оголосили породженням диявола, втіленням зла, яке треба знищити.

У XIV-XV ст. з'являються дві течії ще однієї нової єресі: 1. Бюргерська. 2. Селянсько-плебейська. Головна ідея цієї єресі полягала у вимозі "дешевої церкви", що передбачало скасування стану священників, ліквідацію привілеїв, багатства і нарешті, повернення до раннього християнства і його обрядів.

Бюргерські єресі представляли доктор богослов'я Оксфордського університету в Антіпії Джон Уікліф (1330-1384) і чеський теолог Ян Гус (1374-1415).

Джон Уікліф у своєму політико-правовому вченні: 1. Наполягав на незалежній від Рима англійській церкві. 2. Був проти принципу непогрішності пап. 3. Виступав проти втручання церкви у справи держави. 4. Захищав приватну власність. 5. Відстоював розподіл суспільства на стани. При цьому доводив, що все це йде від Бога.

Ян Гус підтримував вчення Джона Уікліфа. Але висловив і свої погляди: проти привілеїв дворянства і церковних багатств. Його погляди збіглися з мотивами національно-визвольної боротьби мас Чехії проти німецьких феодалів. У 1415 р. Яна Гуса стратили за його ідеї. Після цього

розгорнулася національно-чеська війна проти верховної влади німецького імператора.

У "Гуситському русі" незабаром визначилися два напрямки чи дві течії: 1. Чашники. 2. Таборити. Програма чашників висувала такі вимоги: а) ліквідувати привілеї духовенства; б) позбавити церкву світської влади; в) передати церковні багатства державі; г) визнати самостійність чеської церкви. Програма таборитів полягала: а) у знищенні привілеїв німецького і чеського дворянства; б) у ліквідації церковної ієрархії; в) у ліквідації кріпосного права; г) у ліквідації феодалних повинностей; д) у забороні діяльності католицької церкви. Їхні вимоги були більш радикальними.

Селянсько-плебейські єресі та їхній рух у XIV-XV ст. представляли лолларди (жебруючі священики) в Англії і таборити в Чехії.

Лолларди хотіли: 1. Передати землю селянським громадам. 2. Звільнити хліборобів від пут кріпацтва. 3. Вести простий і аскетичний спосіб життя ранніх християн.

Бажання таборитів: 1. Скасувати виключні права дворянства. 2. Заборонити римсько-католицьку церкву в тому вигляді, в якому вона знаходилась на той час. 3. Встановити рівність усіх людей.

Ні лолларди, ні таборити не змогли домогтися своїх цілей. Усі вони скінчили життя або на багатті, або в петлі. Католицька церква жорстоко розбиралася з єретиками. Але ідеї єретиків використовувалися під час Реформації XVI ст. і в ранніх буржуазних революціях XVI-XVII ст. Німеччини, Голландії й Англії.

3. Політико-правова доктрина Томи Аквінського. У XIII ст. папство Європі досягло вершин могутності. Для боротьби з єретичними рухами була створена система схоластики. Це католицька теологія, орієнтована на виправдання постулатів віри засобами людського розуму. Поставлену задачу вирішував великий ідеолог католицизму, домініканський чернець Тома Аквінський (1225-1274).

Тома Аквінський народився в маленькому містечку Аквіно біля Неаполя в Італії. Родина була дуже заможною, батько - граф, мати - герцогиня. Перед тим як вступати в університет в місті Неаполі, батьки відправили Тому навчатися в Бенедиктинський монастир у місті Кассіно, де він пробув дев'ять років. Коли прийшов час їхати до університету, Тома відмовився і прийняв рішення стати монахом. Аристократична родина була проти рішення сина. Для нього передбачалася інша кар'єра. Батьки зверталися навіть до самого Папи Римського за допомогою, щоб відмовити сина. Одного разу його брати виманили Хому з монастиря і привезли в замок. Трохи раніше вони туди запросили "дівчину легкої поведінки" і залишили в кімнаті Томи, домовившись з нею, що вона зробить усе, аби спокусити і відвернути його від праведного

шляху. Коли "дама" перейшла до рішучих дій, Тома вихватив з каміна тліюче поліно, розігнав усіх і заявив, що коли його не залишать, то він підпалить увесь замок. Після цієї події його більше ніхто не чіпав. У решті решт слово матері, яка його дуже любила, відіграло головну роль. Мати змирилася з його вибором і благословила.

Освіту Тома Аквінський завершив у Паризькому університеті. Керівником його магістерської роботи був світило теології Альберт Великий. Друзі Хому прозвали "Безмовним биком", тому що він практично не спілкувався і не розмовляв. Але Альберт Великий виявився пророком. Одного разу він усім заявив: ви ще побачите, як зареве цей "бик" на весь світ.

Юриспруденція Хоми Аквінського за методологією базується на схоластиці та формально-логічних доведеннях католицизму, при панівній вірі в авторитет. Для відповіді на спірне питання він посиляється на авторитет батьків церкви або античних юристів.

Великий вклад Тома вніс в розробку теорії держави. Християнська держава повинна допомагати церкві, створювати умови, за яких церква буде вести людство до правди. Держава складається з ремісників, селян, солдатів, політиків, юристів, духовенства. Вони мають нормально працювати і бути забезпеченими певними умовами. Тому основна риса держави - можливість видання законів. Держава буде справедливою там, де застосовуються якісні закони і договори. Держава регулюється публічним правом.

За своє життя Тома Аквінський написав біля дев'яноста багатотомних творів, які і зараз мають важливе значення для офіційної енциклопедії католицької церкви. Помер Тома в розквіті сил, після участі в роботі Ліонського собору під керівництвом папи Григорія. В 1323 році при папі Іоанні XXII його долучили до лику святих. Усі вважали Хому Аквінського захисником католицизму, а для юристів дуже важливі його академічні трактати.

Домініканський орден боровся з єресями за допомогою "силогізмів", логічного умовиводу або багать.

В основі своїх робіт Тома Аквінський використовував тези Арістотеля. Тому стали називати Аквінат. Його твори "Про правління володарів" (1265-1266), "Сума теології" (1266-1274) та інші одержали статус офіційної енциклопедії церковної ідеології Середніх віків. У цих роботах Аквінат торкається питань держави, закону, права. Він - за активне втручання церкви в науку і філософію. Відповідно до вчення Томи Аквінського світ заснований на ієрархії, на чолі якої стоїть Бог, а духовний світ на Землі очолює папа як намісник Бога.

Закон Аквінат визначає як загальне правило для досягнення мети. Він вивів чотири види законів:

1. Вічний (божественний природний).

2. Природний (людський природний).
3. Людський (людський позитивний).
4. Божественний (божественний позитивний).

1. Вічний закон - це коли сам божественний розум керує світом, і цей закон лежить в основі усього світового порядку, природи і суспільства.

2. Природний закон трактується як відображення вічного закону людським розумом. До нього належать закони спільного життя, прагнення до самозбереження і продовження роду.

3. Людський закон розуміється Томою як діюче право. Це вираження вимог природного закону і підкріплення його примусом і санкцією. Після гріхопадіння люди мають перекручену волю, свободу, заподіюють зло. Для виконання вимог природного закону необхідний примус людей шляхом застосування сили і страху покарання.

4. Божественний закон, або "відвертий", - це Біблія.

Єретики у своїх повчаннях відстоювали ідею рівності в Христі. Заперечували стани, привілеї", приниження селян. Тома Аквінський створює політико-правове вчення, де обґрунтовує станово-феодалні привілеї і ієрархію. Він доводить, що рабство - встановлене природою, воно необхідне для забезпечення дозвілля, а джерело рабства - це гріх та інше. Приватна власність - непорушна, вона є стимулом до праці, відповідає порядку співжиття, усуває спори між людьми.

Сучасна католицька теорія права - неотомізм (офіційна філософська доктрина католицької церкви) заснована на вченні Хоми Аквінського. Послідовники цього вчення - неотомісти, неосхоластики, доводять, що концепція Хоми Аквінського зводить до рангу вищих цінностей достоїнства людини, захищає права і свободи особи від сваволі влади.

Верховенством божественних законів, власне кажучи церковних, Тома Аквінський виправдовував втручання церкви у справи держави і боротьбу проти єресей. Головний засіб боротьби з єресями фізичне знищення єретиків. Підступ диявола - джерело єресей.

У дусі середньовічної схоластики Тома Аквінський розрізняє три елементи державної влади: 1. Сутність. 2. Походження. 3. Використання. Основною ознакою держави і влади є право видавати закони. В аристократії джерелом права є думка юриста. В олігархії - судова практика. У правильних формах держави існує законність і справедливість. У неправильних - усе навпаки.

Тома Аквінський назвав форми держави в такому порядку: монархія, аристократія, політія (править більшість в інтересах загальної користі), тиранія, олігархія, демократія. Йому більш за все подобалася монархія. Це - єдність. У світі - один Бог. У тілі - одне серце. У душі - розум. У бджіл - цариця.

Республіка - погана держава, її роздирають безладдя, боротьба партій, угруповань. Це - прямий шлях до тиранії.

Завдяки роботам Томи Аквінського схоластика одержала поширення в ідеології і політико-правовій думці Європи. Тлумачення його робіт замінило середньовічним схоластам дослідження реального світу, природи, суспільства, права, законів. Головним у політико-правовій схоластичній концепції Томи Аквінського було виправдання: а) страт; б) гоніння єретиків; в) церковного контролю за розвитком науки і філософії; г) підпорядкування догмам католицизму; д) прославляння феодальної ієрархії; е) обґрунтування феодального права як божественного; ж) обґрунтування рабства (кріпацтва). Втручання церкви у справи держави. Усе це дало можливість католицькій церкві проголосити Тому Аквінського "святим", "ангеличним доктором". У 1879 р. спеціальним документом Папи Римського Тома Аквінський оголошується головним і єдиним щирим тлумачем теорії католицизму.

4. Вчення про закони і державу Марсілія Падуанського.

Наприкінці XIII - на початку XIV ст. у Західній Європі бурхливо розвивалися міста, торгівля, формувався внутрішній ринок у країнах регіону. Виникла заможна частина населення, що складалася з купців, підприємців і банкірів. Специфіка їхньої діяльності потребувала порядку в державі, централізованого управління і ліквідації міжусобиць, а також сваволі феодалів. Такою силою, що могла б захистити їх, їхній бізнес була сильна королівська влада. Тому вони стали підтримувати цю силу і владу.

Ситуація, яка склалася, не дуже подобалася римським папам. На початку XIV ст. відбуваються серйозні зіткнення між Людвігом IV Баварським (1287-1347), німецьким королем з 1324 р., пізніше - імператором Священної Римської імперії з 1328 р. і папами Риму.

Одним із перших, хто виступив на захист Людвіга IV, був мислитель і філософ, францисканець Вільям Оккам (бл. 1285-1349). За його погляди і позицію католицька церква почала його переслідування. Він змушений був рятуватися втечею. Знайшов захист у німецького короля Людвіга IV, якому заявив: "Ти захищай мене мечем, я буду захищати тебе пером".

Основні політико-правові ідеї Вільяма Оккама: 1. Повна незалежність короля від папи. 2. Верховенство імператорської влади стосовно римського престолу. 3. Влада папи повинна залежати від собору віруючих. 4. Собор має право обирати і зміщати римських пап.

Найбільш розроблене політико-правове вчення й обґрунтування в ньому боротьби між папами і світською владою, створив Марсілій Падуанський (1275-1343). Народився він в Італії у місті Падуя, плебейського походження. Цікавився філософією та правом, але за фахом - медик. Працював католицьким

священиком, брав участь у військових походах.

У своїх політичних та правових поглядах Марсілій Падуанський використовував основоположні трактати християнства - Новий Завіт, Біблію. Є дуже багато посилань на Аврелія Августина, Хому Аквінського, Римське цивільне право і т. ін. Юриспруденція Марсілія була близька до середньовічних юристів, котрі вчили про "дві істини", які не подобались католицькій церкві. Але вони, на погляд Марсілія, відкривали шлях до звільнення юриспруденції від теології. Перед людиною стоїть два завдання: I. Щасливе життя на Землі. II. Райське життя після смерті. Друге завдання вирішити за допомогою знань на Землі неможливо, водночас як перше завдання давно - вирішене. Медик за освітою, у своїх поглядах і теоріях він впирався на науку про природу як на зразок важливих і точних знань, особливо для юриспруденції.

Марсілій вивів поняття "правовий світ". На його думку, це правильно побудоване суспільство, де всі розумно виконують свої функції, які відповідають побудові держави. Закон для Марсілія, передусім - настановче та примусове правило, котре підкріплено санкціями, що застосовуються в цьому житті. В такому випадку закон - це закон держави.

Закон Христа - не закон у прямому сенсі, а скоріше припис лікаря для хворого. Церква - теж не закон. Вона забезпечує людині тільки духовні санкції. У випадку коаліції між Божим і людським законами треба підкоритися Божественному, але це повинна вирішувати, в кінці кінців, держава.

Марсілій розглядав дві юстиції і ділив їх на сфери впливу. Це - церква і держава. Церква займається Божими законами і не втручається у світські справи. Держава займається світськими справами і не претендує на духовенство і християнські вчення.

Божественне походження держави Марсілій відкидає, а доводить, що держава - результат природного соціального життя і досягнення людського розуму. В своїх політичних та правових вченнях він довів, що держава - особлива юридична особа. Ця ідея слугувала фундаментом для юриспруденції Нового часу. Пізніше Марсілій дійшов висновку, що потрібно церкву відділити від держави і підкорити її світській владі. За свої вчення він увійшов у конфлікт із католицькою церквою, був оголошений єретиком і, втікаючи від переслідування інквізиції, із Франції перебрався в Баварію до короля Людвіга.

При дворі Марсілій Падуанський працював придворним лікарем і юристом. Король Людвіг був непримиренним противником Риму. Папа Климент VI зазначав, що він ніколи не читав таких робіт, як у Марсілія Падуанського, котрі за змістом були такі єретичні. Був ректором Паризького університету. Написав багато робіт, головна - "Захисник світу" (1324 р.). У ній він різко критикує теократичні теорії. Відповідальність за всі лиха і нещастя у світі покладає на

католицьку церкву. За тих часів висунув сміливу ідею, що справжнє джерело будь-якої влади - народ. Від нього виходить як влада світська, так і влада духовна.

Народ - носій суверенітету. Він же і верховний законодавець. Під народом Марсілій Падуанський розумів не весь народ, а тільки кращу і гідну його частину. Він поділяв членів суспільства на дві категорії:

I. Вища (військові, священики, чиновники).

II. Нижча (торговці, хлібороби, ремісники).

Державна влада може діяти тільки за допомогою видання законів. Марсілій Падуанський розрізняє два види законів за їх метою, змістом і способами забезпечення.

Божественний закон указує шляхи досягнення вічного блаженства, визначає розходження між гріхами і заслугами перед Богом, а також покарання і нагороди у потойбічному світі, де суддею є Христос. Ціль людського закону - справедливість і загальне благо, міцність і твердість влади. Закон людський забезпечується примусом. Людський закон повинен прийматися народом. Такому закону народ краще кориться.

Право - це встановлений державою наказ, дозвіл чи заборона, що наділений примусовою силою. Право регулює відносини між людьми й утримує людську владу від сваволі. Люди в різних країнах по-різному визначають у законах критерії справедливого і несправедливого. Тому у різних народів право різне.

Ціль людського закону - гарне життя на землі. Ціль божественного закону - вічний порятунок. Розходження двох видів законів спричинює розмежування цілей, сфер, методів діяльності церкви і держави. До церкви належать тільки божественні закони, але не людські, тому що церква служить вищій меті і не повинна втручатися в "мирські справи". Духовенство має право вчити, проповідувати християнські віровчення, але не примушувати, не карати. Це може робити лише Бог.

Політико-правове вчення Марсілія Падуанського заперечувало церковний суд, інквізиторські трибунали. Він стверджував, що навіть єретика може покарати Бог і то на "тому світі". На цьому світі єретика за заподіяну шкоду можна вигнати з держави. Зробити це може князь чи імператор. Але ніяк не священик - "лікар душ", якому належить єдине право - учити. Цим Марсілій Падуанський висловив радикальну і дуже сміливу ідею для того часу - вимогу свободи совісті.

Теоретик запропонував провести ряд заходів у суспільстві: 1. Реформу церкви. 2. Виборність священиків. 3. Скасування ряду привілеїв пап. 4. Церква не повинна мати великої власності. 5. Священики повинні працювати і підкорятися державі. 6. Затвердження папи на престол св. Петра має залежати

від світської влади. Марсілій Падуанський розглядав проблему уряду, який забезпечує виконання законів. Він висуває й обґрунтовує: I. Принцип підзаконності всіх дій уряду, який створений для того, щоб здійснювати правосуддя і виконувати закони, що визначають цілі й порядок у суспільстві. II. Виконавець законів повинен обиратися тими ж, ким закон установлений, тобто народом, що має право покарати і навіть скинути його.

Форма правління в державі - тільки монархія, але не спадкоємна, а виборна, за якої правитель, довічно обраний народом, буде правити на основі законів. Увесь народ Марсілій Падуанський поділяє на стани. Військові, священики, судді - головні і почесні стани. Хлібороби, ремісники, купці - простий народ.

За своє політико-правове вчення в 1327 р. Марсілій Падуанський був відлучений від церкви папою й оголошений єретиком. Людвіг IV Баварський, німецький король, врятував його від інквізиції.

5. Правові концепції середньовічних юристів.

Рукописи XI ст. "Дигести Юстиніана" поклали початок вивченню римського права в університетах Північної Італії, а пізніше і в інших містах Західної Європи. В XI-XII ст. у Болоньї Ірнерій (1065-1125) створив школу, де викладали і вивчали римське право в чистому вигляді, без усяких інших юридичних нашарувань. Школа називалася - "школа глоссаторів" (грец. glossa - зауваження, пояснення). Студенти вивчали правові тексти Кодекса Юстиніана. Свої зауваження, міркування, бачення, пояснення писали на полях кодексу або поміж рядків. Такі тексти дістали назву "глосса". Внаслідок цих дій римське право мовби оживало знову для викладання і практичного застосування. Римське право визнавалось постійним, сучасним - на нього час не мав впливу - і наддержавним. Його самі глоссатори визначали як - "писаний розум". Учнів називали легісти (юристи). Вони виступали за світську владу, при цьому посилалися на закони, а пізніше - на церковні настанови.

У 1256 р. англійський правознавець Генрі Бректон написав роботу "Про закони і звичаї Англії", де висловив ідею, що обов'язок государя - коритися законові, який стоїть над ним. Ці закони государ створює не одноосібно. Французький правознавець Пилип де Бомануар (1250-1296) у роботі "Кутюмі Бовезі" виступив проти кріпацтва, підтримав ідею правової консолідації країни.

У XII ст. чернець Граціан створює правовий кодекс, в якому об'єднує приписи Біблії, рішення церковних соборів, витяги з папських Енци-клик і булл, уривки з праць "батьків церкви", деякі норми римського і звичаєвого Права. Перший звід цього права, канонічного права, одержав назву "кодекс Граціана". Основна ідея кодексу полягала в тому, що церква законно має юрисдикцію судити і вершити справи, які мають не тільки морально-

релігійний, але і суто світський характер.

У XIV ст. з'являється юридичний напрямок постглоссаторів (коментатори). Вони застосовували правила схоластичної логіки (католицька

5. ЮРИСТИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

теологія, орієнтована на виправдання церкви) і вважали волю природним правом, а рабство - породженням насильства.

Найвизначнішим постглоссатором був італійський професор Бартолл де Саксофerrато (1313/1314-1357). За його ім'ям постглоссатори стали називатися "бартолістами". Глоссатори, постглоссатори, бартолісти продовжували розвиток юридичної науки і з подачі Бартолла де Саксофerrато прагнули: 1. Узагальнити і систематизувати правові поняття. 2. Поєднати і погодити основні положення римського права з поняттями сучасного чи канонічного, міського, звичаєвого права. Однак застосування схоластики до вивчення права вело до багатослівності, відриву від практики.

Католицька церква заборонила духовенству вивчати римське право, а також викладання його у Паризькому університеті. На противагу школам легістів (юристів) у XII ст. була створена "школа каноністів", де вивчали папські декрети, булли, рішення церковних соборів, положення Біблії.

Природне право вони ототожнювали з божественним законом, викладеним у священних книгах, а єдиним джерелом людського права вважали звичай. Каноністи грозили анафемою усім, хто закликав і допомагав рабам тікати чи ховав біглих рабів, забороняли давати волю рабам.

З 1221 до 1235 р. німецький дворянин і знавець права Ейнке фон Репков (близько 1180 р. - після 1233 р.) склав "Саксонське зеркало". Це був збірник норм звичаєвого права і судової практики північно-східної Німеччини з коментарями укладача. Одна з головних ідей роботи - ідея суспільного миру чи припинення, або хоча б обмеження феодалських міжусобиць. Ейнке фон Репков повчав, що по праву днями миру вважаються усі святкові, а також "замирнені" дні. Чотири дні на тиждень. В усі дні миру мир поширюється на священників, жінок, церкви, цвинтарі, села, міста, луки, млини, королівські дороги. Порушники миру підлягають обов'язковому і суворому покаранню.

Однією з причин феодалських міжусобиць були домагання церкви на світську владу і пов'язані з цим інтриги. Ейнке фон Репков намагався викласти норми, що, не применшуючи авторитету папи і церкви, оберігали б імператорів і королів від постійних зазіхань на їхні суверенні права, зберігши при цьому взаємну підтримку влади. Тому в роботі "Саксонське зеркало" він виклав теорію "двох мечей". Два мечі надав Бог земному царству для захисту християнства. 1. Папі призначений духовний меч. 2. Імператору призначений світський меч. 3

цього політико-правового вчення впливає, що в моральному плані папа ставиться вище імператора. "Мечі" їхні незалежні один від одного, оскільки імператор одержує меч не від папи, а від Бога.

При тлумаченні правових норм у "Саксонському зерцалі" спеціально наголошується, що папа не може встановлювати ніякого права, яке погіршувало б земське чи ленне право. Ейнке фон Репков довів, що світська влада незалежна від влади папи і церкви, тому що процес походження держави починається з імперії Вавилону. Її замінила Перська імперія. Потім - імперія Олександра Македонського. Потім - Римська імперія.

Ейнке фон Репков виступив проти рабства і кріпацтва. "Бог створив людину собі подібною...". Він заперечує посилення на те, що власність на людину, рабство, кріпацтво почалося з Каїна. Усе потомство Каїна загинуло, коли був всесвітній потоп. Нікого не залишилося з них у живих.

За німецьким правом ніхто не може передати себе у власність іншому. Військовополонені, за божими завітами, через сім місяців чи через сім років підлягають звільненню. Христос сказав: "Віддайте кесарю - кесареве, а богу - боже". Із цього Ейнке фон Репков робить висновок, що людина повинна бути божою, належати Богу і якщо хтось інший, крім Бога, її привласнить, то він виступить проти Бога.

Політико-правові вчення Ейнке фон Репкова відобразили тенденцію до скасування "першого" права закріпачення людей у Західній Європі XIII ст. Папа Римський Григорій XI у 1374 р. засудив 14 статей "Саксонського зерцала" і оголосив їх єретичними. Але цей збірник норм звичаєвого права і судової практики одержав визнання і застосування на багатьох німецьких землях і в містах.

